

کاربرد گیاهان دارویی مناطق جنوبی استان ایلام در درمان بیماری‌ها و سندرم‌های بالینی نشخوارکنندگان کوچک

محمود بهمنی^{۱*}، مجید آویژگان^۲، سیدرضا حسینی^۳، حسین نجف زاده ورزی^۴، سعید مهرزادی^۵

۱. دانش‌آموخته‌ی دکترای دام‌پزشکی، عضو باشگاه پژوهشگران جوان دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد (mahmood.bahmani@gmail.com)؛

۲. استاد بیماری‌های عفونی و گرمسیری، مرکز پژوهش‌های طب سنتی و تلفیقی ایرانی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان؛

۳. استادیار انگل‌شناسی، دانشکده‌ی دام‌پزشکی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد؛

۴. استادیار فارماکولوژی، دانشکده‌ی دام‌پزشکی دانشگاه شهید چمران اهواز؛

۵. دانشجوی دکترای عمومی دام‌پزشکی دانشگاه شهید چمران اهواز؛

چکیده

مقدمه و هدف: دام‌پزشکی سنتی، دانش بومی دامداران و عشایر مناطق مختلف می‌باشد که در درمان دام‌ها از مواد طبیعی به خصوص گیاهان که در دسترس می‌باشد استفاده می‌کنند. مطالعه حاضر به منظور بررسی همین دانش در بین دامداران و عشایر بومی برخی مناطق ایلام به مرحله اجرا در آمد.

روش تحقیق: این مطالعه از خرداد تا مهر سال ۱۳۸۷ در مناطق جنوبی استان ایلام انجام پذیرفت. به همین منظور ابتدا پرسش‌نامه‌هایی برای ۳۶ بیماری و سندرم‌های بالینی نشخوارکنندگان کوچک مانند گوسفند و بز طراحی گردید و بین ۴۵ نفر (۷ نفر زن و ۳۸ نفر مرد) از دامداران سنتی ۲۲ روستا از مناطق جنوبی استان که دامنه‌ی سنی آن‌ها بین ۵۵ تا ۷۵ سال بود، توزیع و همراه گردآوری اطلاعات پرسش‌نامه‌ها، نمونه‌های گیاه‌شناسی، از گیاهان منطقه جمع‌آوری گردید و به مرکز تحقیقات منابع طبیعی استان ایلام فرستاده شد و اطلاعاتی از قبیل نام علمی، نام خانواده، نام فارسی، نام محلی کردی، اندام مورد استفاده و نحوه‌ی استفاده به اطلاعات اثر درمانی هر نمونه اضافه شد.

نتایج و بحث: پس از بررسی داده‌ها برای ۳۵ بیماری و سندرم‌های نشخوارکنندگان کوچک، تعداد ۳۶ گونه، گیاه دارویی به دست آمد که ۲۴ بیماری با درمان گیاهی و ۱۱ بیماری نیز بدون درمان گیاهی، معرفی گردید. تعداد ۱۳ گونه از گیاهان مطالعه‌ی حاضر، جزء گیاهان سمی ایران هستند که مصرف نادرست و بی‌رویه‌ی آن‌ها در دام‌پزشکی سنتی می‌تواند از عوامل مسمومیت در احشام باشد. در این مطالعه، تعدادی گیاه با اثرات درمانی جدید نیز معرفی شد که در منابع معتبر طب سنتی و مکمل و فارماکوپه‌ی ایران نامی از آن‌ها برده نشده است. بر اساس نتایج این مطالعه، میوه‌ی خرما در مناطق جنوبی استان ایلام، برای رفع مسمومیت، گندم برای ورم پستان و تنباکو برای پشم‌ریزی، کاربرد درمانی دارند. همچنین اسفند و جلبک برای مارگزیدگی به کار می‌رود و گیاهانی چون گون، خرزهره، تنگرس، بنه و زردکیش نیز برای رفع علائم تنفسی ناشی از لارو استروس اویس استفاده می‌شود و گیاه مرزه‌ی کوهی و تنباکو برای دفع زالوی مجاری تنفسی و حلق به نام لیمناتیس نیلوتیکا کاربرد درمانی دارند.

شناسه‌ی مقاله

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۹/۲/۱۵

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۹/۴/۳۰

نوع مقاله: اتنوبوتانی-کوتاه

موضوع: دام پزشکی سنتی

کلید واژگان:

✓ گیاهان دارویی

✓ بیماری‌ها و سندرم‌های

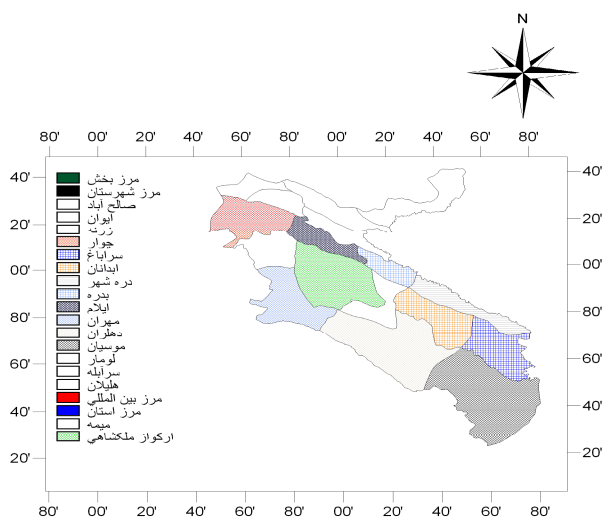
بالینی

✓ نشخوارکنندگان کوچک

۱. مقدمه

نو، برای تولید داروهای گیاهی مؤثر برای درمان انواع عوارض بیماری‌های دام می‌شود.

چون گیاهان دارویی متعدد و متنوعی در طب سنتی و دامپزشکی سنتی استان ایلام کاربرد درمانی دارند، گردآوری، شناخت اثر درمانی و دارویی گیاهان این منطقه از اهمیت و ارزش بالایی برخوردار است و با توجه به این که دام غالب منطقه، گوسفند است و مطابق اسناد تاریخی، ایلام اولین نقطه‌ی ایران زمین به حساب می‌آید که در حدود ۸۰۰۰ سال قبل از میلاد، اهلی کردن گوسفند در آن صورت گرفته‌است، این نکته ما را واداشت تا مطالعه‌ی حاضر را درباره‌ی نشخوارکنندگان کوچکی چون گوسفند و بز انجام دهیم.

شکل ۱. نقشه دیجیتالی شده‌ی استان ایلام و مناطق جنوبی مورد مطالعه شهرستان‌های دهلران، آبدانان، دره شهر و بخش‌های موسیان و سراباغ

۲. مواد و روش‌ها

روش مطالعه‌ی انجام‌شده به این صورت بود که در فاصله‌ی زمانی خرداد تا مهر سال ۱۳۸۷، پرسش‌نامه‌هایی برای ۶ گروه بیماری و سندرم (۳۵ عارضه‌ی مهم) نشخوارکنندگان کوچکی چون بز و گوسفند طراحی شد و بین ۴۵ نفر از دامداران سنتی مناطق جنوبی استان ایلام (۷ نفر زن و ۳۸ نفر مرد) با دامنه‌ی سنی بین ۵۵ تا ۷۵ سال توزیع گردید. پس از جمع‌آوری اطلاعات پرسش‌نامه‌ها، نمونه‌های گیاه‌شناسی از گیاهان منطقه جمع‌آوری و با استفاده از کتاب فلور گیاهی ایلام (مظفریان، ۱۳۸۷) در مرکز تحقیقات منابع طبیعی استان ایلام تأیید جنس و گونه گردید. لازم به یادآوری است که برای هر گیاه، اطلاعاتی نظیر اسم فارسی، نام

به مطالعه‌ی استفاده از گیاهان دارویی و اعمال روش‌های سنتی برای سلامت، بهداشت و درمان بیماری‌های دام، دامپزشکی سنتی^۱ یا اتنووتیرناری گفته می‌شود. به طور کلی دامپزشکی سنتی شامل مهارت‌ها، تجربیات، روش‌ها، فرهنگ‌ها و عقاید بومی اقوام مختلف مردم در سلامت و بهداشت دام، با تکیه بر مواد و داروهای طبیعی است (قاسمی، ۱۳۸۸).

دامپزشکی سنتی، دانش بومی دامداران سنتی مناطق مختلف است که این دانش و مهارت منحصر به خود آن‌ها، در درمان بیماری‌های دام‌هایشان است که شامل به کار بردن مواد طبیعی، گیاهان دارویی و اجزای موجودات زنده است. شاید بتوان ادعا کرد که بخش اعظمی از طب سنتی، از مشاهدات و آزمایش‌های گیاهان دارویی بر حیوانات نشأت گرفته باشد و در این مسیر، رفتار حیوانات را نسبت به برخی گیاهان و استفاده‌ی غریزی آن‌ها بر درمان بیماری‌ها، زیر نظر گرفته است (قاسمی، ۱۳۸۸).

این مطالعه در مناطق جنوبی استان ایلام اجرا شد. استان ایلام با مساحت ۲۰۰۲۷۹۴ هکتار بین ۳۱ درجه و ۵۸ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۱۵ دقیقه درجه‌ی عرض شرقی قرار دارد و با داشتن ۴۲۰ کیلومتر مربع مرز مشترک با کشور عراق، از استان‌های غربی کشور است (شکل ۱). بنابر سرشماری مرکز آمار ایران، جمعیت استان ایلام در سال ۱۳۸۵ برابر با ۵۴۵۷۸۷ نفر بوده‌است که از این میان ۲۷۸۵۶۶ نفر مرد و بقیه زن بوده‌اند. این استان ۱۱۱۵۵۹ خانوار دارد و جمعیت شهرنشین آن، ۳۳۱۲۳۱ نفر است. گویش رایج حدود هفتاد درصد از ساکنان استان ایلام کردی فیلی است که طوایف و ایلات مختلف در تمامی شهرستان‌های استان، با اندک تفاوتی در لهجه، با آن تکلم می‌کنند. استان ایلام دارای هشت شهرستان به نام‌های: ایلام، دهلران، ایوان، دره‌شهر، آبدانان، شیروان و چرداول، ملکشاهی و مهران است. در این استان اغلب فعالیت‌های اقتصادی بر مدار دامداری و کشاورزی، متمرکز شده‌است و البته ناگفته نباید گذاشت که زمینه‌های مساعدی نیز برای پرورش زنبور عسل وجود دارد.

استان ایلام از نظر پوشش گیاهی دارای ۱۰۰۰ گونه‌ی گیاهی است که تنها ۵۰ گونه‌ی آن، درختی و درختچه‌ای و بقیه بوته‌ای، علفی و یک‌ساله هستند (مظفریان، ۱۳۸۷). از ۱۰۰۰ گونه‌ی گیاهی در استان ایلام، ۱۵۰ گونه، دارویی هستند (مظفریان، ۱۳۸۷). شناخت اثرات درمانی گیاهان دارویی کاربردی در دامپزشکی سنتی هر منطقه، باعث گرایش دانش فارماکولوژی نوین به سوی ایده‌های

¹ Ethnoveterinary

جلبک آب شور) ، برای لارو استروس اویس (گون ، خرزهره، تنگرس، بنه و زردکیش) ، برای مسمومیت (خرما)، برای زالوی لیمناتیس نیلوتیکا گیاهان تنباکو و مرزهی کوهی ، برای پشم ریزی (تنباکو)، برای نفخ (کرچک و پیاز بین‌النهرینی) و برای ورم پستان (دانه‌ی گندم) را به کار می‌برند .

دامداران سنتی منطقه روش‌های درمانی خاصی برای درمان دام‌هایشان دارند، برای مارگزیدگی با قرار دادن جوشانده و ضماد گیاه بر محل مارگزیدگی آن را درمان می‌کنند ، انگل‌های داخلی (کرم‌های روده) و زالو (لیمناتیس نیلوتیکا) در اکثر موارد جوشانده و در مواردی هم از علوفه‌ی تازه‌ی گیاهان استفاده می‌نمایند. برای انگل‌های خارجی مثل کنه و شپش ، شستشوی بدن دام با جوشانده‌ی گیاه را به کار می‌برند. برای درمان لارو استروس اویس با آتش زدن بوته‌های خشک گیاه در اتاق در بسته و قرار دادن دام در اتاق که باعث تحریک تنفسی گوسفند و دفع لاروها می‌شده اند، نسبت به درمان آن اقدام می‌کنند و برای اسهال در اکثر موارد خوراندن جوشانده‌ی گیاه در اولویت قرار دارد. در کچلی و موربختگی، شستشوی محل با جوشانده‌ی غلیظ و ضماد گیاه بر محل ضایعه، بسیار مورد استفاده قرار می‌گیرد . در ضد عفونی زخم‌های بدن ، سم و نواحی تناسلی و عوارض تناسلی و دیگر اندام‌ها ، شستشو را با جوشانده‌ی گیاه انجام می‌دهند . برای تسکین و کاهش درد با قرار دادن روغن یا جوشانده‌ی غلیظ بر موضع درد، نسبت به درمان آن اقدام می‌نمایند . در ورم پستان، جوشانده‌ی غلیظ را در خمیر آرد گندم مخلوط و گرداگرد پستان ثابت و یا خود جوشانده‌ی غلیظ را روی پستان ورم می‌مالند . در انباشتگی شکمبه، روغن گیاه و یا عصاره و چکیده‌ی آن را به دام می‌خورانند. در بی‌اشتهایی و کم‌اشتهایی، دادن علوفه‌ی تازه به دام، یکی از راه‌های درمان است. در مسمومیت‌ها نیز مخلوط کردن میوه‌ی گیاه با شیر همان دام ، راه درمانی دیگری است.

علمی ، خانواده ، نام محلی کردی ، اندام مورد استفاده ، نحوه استفاده، اثر درمانی و نوع دام مشخص گردیده است.

۳. نتایج و بحث

طی مطالعه‌ی حاضر تعداد ۳۶ گیاه دارویی برای درمان بیماری‌ها و سندرم‌های نشخوارکنندگان کوچک معرفی شدند که از مجموع ۳۵ بیماری و سندرم مهم نشخوارکنندگان کوچک، ۱۱ بیماری و عارضه‌ی شکستگی ، احتباس ادرار ، حساسیت و خارش ، فلجی اعصاب جوشی ، آنتروتوکسمی ، کولیک (دل درد) ، گر گرفتگی ، نافحلی و فحلی بیش از حد ، هماچوری (ادرار خونی) ، سخت‌زایی و زردی بدون درمان گیاهی و ۲۴ عارضه و بیماری دارای انواع گیاه دارویی، درمانی معرفی شدند.

گروه اول شامل گیاهانی از قبیل خارزرد ، زعفران ، کنار ، صبرزرد ، لیمو ، بادام بی‌برگ ، کرچک ، خرما ، بلوط ، زبان در قفا ، لعل کوهستان ، پیاز بین‌النهرینی ، سلمه‌تره ، تاج‌ریزی ، چای کوهی و مریم گلی فلسطینی بود که برای درمان بیماری‌های و سندرم‌های گوارشی نظیر اسهال، انباشتگی شکمبه ، عفونت‌های معده و روده ، کم‌اشتهایی ، مسمومیت ، نفخ و بیبوست مورد استفاده قرار گرفته می‌شود (جدول ۱).

گروه دوم شامل گیاهانی از قبیل شنگ ، علف شور ، آدمک ، درمنه ، تنگرس ، بادام بی‌برگ ، گون ، خرزهره ، بنه ، مرزهی بختیاری ، تنباکو ، زردکیش و جاشیر بود که برای درمان بیماری‌های انگلی نظیر کرم‌های روده، انگل‌های خارجی مانند کنه و شپش، زالو (لیمناتیس نیلوتیکا) و لارو استروس اویس مورد استفاده قرار گرفته بودند (جدول ۲).

گروه سوم شامل گیاهانی از قبیل بلوط و بنه بود که برای برطرف کردن مشکلات تنفسی، نظیر سرفه مورد استفاده قرار می‌گرفتند (جدول ۳).

گروه چهارم شامل گیاهانی از قبیل گندم ، گاوزبان خارک‌دار ، گل میمونی بیابانی و بلوط است که برای درمان بیماری‌های ادراری و تناسلی، نظیر جفت‌ماندگی و ورم پستان مورد استفاده قرار گرفته بودند (جدول ۴).

گروه پنجم شامل گیاهانی از قبیل بادام بی‌برگ و داروآش است که به درمان بیماری‌ها و سندرم‌های عصبی و حسی نظیر درد ، مورد استفاده قرار می‌گرفتند (جدول ۵) .

در این مطالعه تعدادی گیاه با اثرات ویژه نیز معرفی شد که در منابع معتبر طب سنتی و فارماکوپه‌ی ایران نامی از آن‌ها برده نشده است، به عنوان مثال مردم آن مناطق برای مارگزیدگی (اسفند و

جدول ۱. مشخصات گیاهان مورد استفاده، در درمان بیماری‌ها و سندرم‌های گوارشی

نام فارسی	نام محلی (کردی)	نام علمی	خانواده	نحوه‌ی استفاده	اندام مورد استفاده	نوع دام	اثر درمانی
بادام بی‌برگ	بایم (وایم)	<i>Amygdalus arabica</i>	Rosaceae	روغن و علوفه‌ی تازه	میوه	بز و گوسفند	درمان انباشتگی شکمبه
بلوط	بلی	<i>Quercus brantii</i>	Fagaceae	جوشانده و قصیل	میوه	بز و گوسفند	درمان اسهال
پیاز بین‌النهرینی	پیاز	<i>Allium olivera</i>	Lamiaceae	عصاره	ساقه‌ی زیر زمینی	بز و گوسفند	درمان نفخ
تاج‌ریزی	روارزک	<i>Solanum luteum</i>	Asteraceae	جوشانده و علوفه‌ی تازه	میوه	بز و گوسفند	درمان اسهال
چاهی کوهی	کلپر	<i>Stachys lavandulifolia</i>	Labiatae	جوشانده	اندام هوایی	بز و گوسفند	درمان اسهال
زردخار	خارزرد	<i>Picromon acarna</i>	Compositae	علوفه‌ی تازه	اندام هوایی	بز	ضد عفونی‌کننده‌ی معده و روده، اشتهاآور
خرما	خرما	<i>Phoenix dactylifera</i>	Palmaceae	علوفه‌ی تازه	میوه	بز و گوسفند	درمان مسمومیت
زبان در قفا	زبان در قفا	<i>Delphinium orientalis</i>	Ranunculaceae	جوشانده	اندام هوایی	بز و گوسفند	ملین
زعفران	کلمش	<i>Crocus sativa</i>	Iridaceae	جوشانده	گل و برگ	بز و گوسفند	اشتهاآور
سلمه تره	سلمه تره	<i>Chenopodium album</i>	Cheopodiaceae	جوشانده	اندام هوایی	بز و گوسفند	ملین
صبر زرد	صبر زرد	<i>Aloe vera</i>	Liliaceae	جوشانده	برگ	بز و گوسفند	ملین
کرچک	کرچک	<i>Ricinus communis</i>	Euphorbiaceae	روغن	میوه	بز	درمان نفخ
کرچک	کرچک	<i>Ricinus communis</i>	Euphorbiaceae	روغن	میوه	بز و گوسفند	درمان انباشتگی شکمبه
کنار	کنار	<i>Ziziphus spinachristi</i>	Rhannaceae	علوفه‌ی تازه	برگ، سرشاخه و میوه	بز و گوسفند	ضد عفونی‌کننده‌ی روده
لعل کوهستان	نونه خدا	<i>Olivera decumbens</i>	Apiaceae	جوشانده	اندام هوایی	بز و گوسفند	درمان اسهال
لیمو	لیمو	<i>Citrus limonum</i>	Rutaceae	علوفه‌ی تازه	میوه	بز و گوسفند	درمان اسهال
مریم گلی فلسطینی	میبره نخه	<i>Saliva palaestina</i>	Lamiaceae	قصیل	گل و برگ	بز و گوسفند	اشتهاآور

جدول ۲. مشخصات گیاهان استفاده شده در درمان بیماری‌های انگلی

نام فارسی	نام محلی (کردی)	نام علمی	خانواده	نحوه‌ی استفاده	اندام مورد استفاده	نوع دام	اثر درمانی
آدمک	گنو	<i>Bieberstelnia multifida</i>	Geraniaceae	جوشانده	اندام هوایی	بز و گوسفند	درمان شپش و کنه
بادام بی‌برگ	بایم (وایم)	<i>Amygdalus arabica</i>	Rosaceae	روغن	میوه	بز و گوسفند	درمان شپش و کنه
بادام بی‌برگ	بایم (وایم)	<i>Amygdalus arabica</i>	Rosaceae	روغن	میوه	بز و گوسفند	درمان کرم‌های روده
بنه	بنک	<i>Pistacia atlantica</i> <i>Pistacia khinjuk</i>	Anacardiaceae	صمغ و دود	اندام هوایی	گوسفند	درمان لارو استروس اویس
تنباکو	تنباکو	<i>Nicotina tabacum</i>	Solanaceae	جوشانده	اندام هوایی	بز و گوسفند	دفع زالو
تنگرس	تنگس	<i>Amygdalus lycioides</i>	Rosaceae	دود	اندام هوایی	گوسفند	درمان لارو استروس اویس
جاشیر	گینو (بله هر)	<i>Prangos ferulacea</i>	Apiaceae	جوشانده	اندام هوایی	بز و گوسفند	درمان شپش و کنه
زرد کیش	بنج کیش کووه	<i>Marsdenia erecta</i>	Asclepiadaceae	دود	اندام هوایی	گوسفند	درمان لارو استروس اویس
خرزهره	هرتیل	<i>Nerium indicum</i>	Apocynaceae	دود	برگ	گوسفند	درمان لارو استروس اویس
درمنه	بوخشکله	<i>Artemisia herba-alba</i>	Asteraceae	جوشانده	اندام هوایی	بز و گوسفند	درمان کرم‌های روده
فرفیون	شیرکش	<i>Euphorbia graminifolius</i>	Asteraceae	جوشانده	اندام هوایی	بز و گوسفند	درمان کرم‌های روده
elf شور	شور	<i>Salsola rigida</i>	Solanaceae	قصیل	اندام هوایی	بز و گوسفند	درمان کرم‌های روده
گون	بله جیجی	<i>Astragalus golicucanthus</i>	Fabaceae	دود	بوته	گوسفند	درمان لارو استروس اویس
مرزه‌ی خوزستانی	جاتره	<i>Satureja khuzestanica</i>	Lamiaceae	جوشانده	برگ و ساقه	بز و گوسفند	دفع زالو

جدول ۳. مشخصات گیاهان استفاده شده در درمان بیماری‌های تنفسی

نام فارسی	نام محلی (کردی)	نام علمی	خانواده	نحوه‌ی استفاده	اندام مورد استفاده	نوع دام	اثر درمانی
بلوط	بلی	<i>Quercus brantii</i>	Fagaceae	جوشانده	میوه	بز و گوسفند	ضد سرفه
بنه	بنک	<i>Pistacia atlantica</i> <i>Pistacia khinjuk</i>	Anacardiaceae	دود	اندام هوایی	بز و گوسفند	ضد سرفه

جدول ۴. مشخصات گیاهان استفاده شده در درمان بیماری‌های ادراری و تناسلی

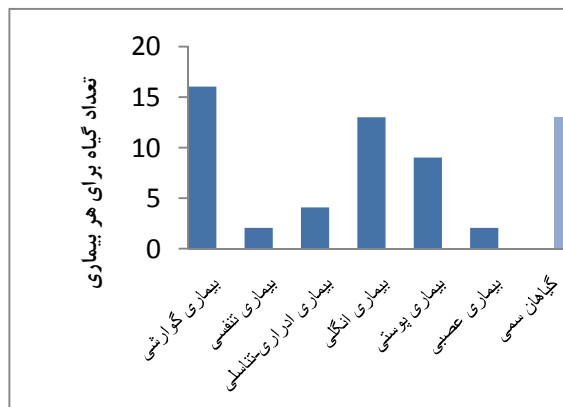
نام فارسی	نام محلی (کردی)	نام علمی	خانواده	نحوه‌ی استفاده	اندام مورد استفاده	نوع دام	اثر درمانی
بلوط	بلی	<i>Quercus brantii</i>	Fagaceae	جوشانده و قصیل	میوه	بز و گوسفند	درمان جفت‌ماندگی
گاو زبان خارک‌دار	گل گازو	<i>Echium strigosa</i>	Boraginaceae	تفاله‌ی حاصل از جوشانده‌ی گل	گل	بز و گوسفند	درمان ورم پستان
گل میمونی بیابانی	بنجک ماشینه	<i>Scrophularia deserti</i>	Scrophulariaceae	جوشانده	اندام هوایی	بز	درمان ورم پستان
گندم	گنم	<i>Triticum aestivum</i>	Poaceae	جوشانده	دانه و ساقه	بز و گوسفند	درمان ورم پستان

در مطالعه‌ی بهمنی و هم‌کاران (۱۳۸۷) مشخص شد که ۱۳ گونه‌ی گیاهی در درمان بیماری‌های تک سُمیان با استفاده از دامپزشکی سنتی در مناطق جنوبی استان ایلام مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در مطالعه‌ی حیدری و هم‌کاران (۱۳۸۷) نیز مشخص شد که گیاهانی مانند زنجبیل، سیر، جنتیانا، کاج، لیمو، اسانس اکالیپتوس، رزماری و آویشن در پیشگیری و درمان بیماری‌های دستگاه گوارش دام مؤثر هستند.

در مطالعه‌ی دیگری (بهمنی و هم‌کاران، ۱۳۸۷) معلوم گردید که ۳۶ گونه‌ی گیاهی در درمان بیماری‌های گاو با استفاده از دامپزشکی سنتی در مناطق جنوبی استان ایلام مورد استفاده است.

در حدود ۲۱ گیاه دارویی شامل صبرزرد، زراوند، سلمه تره، زبان در قفا، حنا، خرزهره، گاو زبان، تنباکو، کما، داروآش، مریم گلی، مرزه، درمنه، کنار، گل میمونی بیابانی، کرچک، بلوط، پونه، بادام بی برگ، هندوانه‌ی ابوچهل (حنظل) و گندم دارای اثرات مشترک و نزدیک درمانی با منابع معتبر طب سنتی و فارماکوپه ایران تشخیص داده شدند (زرگری، ۱۳۷۰-۱۳۶۸؛ صمصام شریعت و معطر، ۱۳۶۴؛ آموزگار و هم‌کاران، ۱۳۸۷؛ رجحان، ۱۳۸۰).

نمودار ۱: مقایسه‌ی تعداد گیاه به کار برده شده در مناطق جنوبی استان، برای درمان هر گروه از بیماری‌های نشخوارکنندگان کوچک و گیاهان سمی شناسایی شده

از ۳۶ گیاه موجود در این مطالعه، ۱۳ گیاه با داشتن مواد سمی نظیر اسفند، بادام بی، برگ، بلوط، پیاز، خرزهره، داروآش، زعفران، خرزهره، کرچک، درمنه، سلمه تره، علف شور، گاوزبان خارک دار و تاج‌ریزی، جزء گیاهان سمی ایران به حساب می‌آیند (جدول ۵). اطلاعاتی از قبیل نام فارسی، نام علمی، خانواده و ترکیبات ثانویه‌ی سمی موجود در آن‌ها در منابع مختلف مشخص گردیده است.

مصرف گیاهان سمی برای دام و انسان زبان آور است و به همین دلیل شناخت این گیاهان دارویی که کاربرد درمانی داشته ولی به علت داشتن مواد ثانویه با مقدار بالا، مصرف زیاد آن‌ها باعث بروز مسمومیت می‌شود و اثرات نامطلوب آن‌ها بر سلامت دام‌ها، دارای اهمیت فراوانی است. گیاهان سمی تاکنون خسارات اقتصادی جبران‌ناپذیری را به بخش دامپروری و کشاورزی وارد نموده‌اند بدان حد که ۱۰ درصد مرگ و میر و بروز برخی از بیماری‌ها در گاو، گوسفند، بز و حتی اسب در برخی مراتع، بر اثر چرای آن‌ها از گیاهان سمی گزارش شده است. در مناطق جنوبی استان ایلام از علف هرز قیاق برای هم‌زمانی فعلی در گاو استفاده می‌شود، این در حالی است که مصرف آن‌ها گاه منجر به چندین مورد مسمومیت نظیر سقط، شب‌کوری و سائیدگی دندانی می‌شود.

در مطالعه‌ی باقرزاده و هم‌کاران (۱۳۸۷)، آنان نشان دادند که ۲۷ گونه‌ی دارویی، برای درمان بیماری‌های دامی با استفاده از دامپزشکی سنتی در مناطق کویری شمال استان اصفهان مورد استفاده قرار گرفته است.

جدول ۵. گیاه سمی، نام علمی، خانواده و ترکیبات ثانویه ی سمی آن ها

گیاه سمی	نام علمی	خانواده	ترکیبات ثانویه ی سمی
اسفند	<i>Peganum harmala</i>	Zygophyllaceae	نورهامان، هارمین، هارمول و ...
بادام بی برگ	<i>Amygdalus arabica</i>	Rosaceae	آمیگدالین
بلوط	<i>Quercus brantii</i>	Fagaceae	گالوتانین
پیاز بین النهرینی	<i>Allium olivera</i>	Liliaceae	ان پروپیل دی سولفید
خرزهره	<i>Nerium indicum</i>	Apocynaceae	کاردنولیدها
دارواش	<i>Viscum album</i>	Loranthaceae	ویسکوتوکسین و آکالوئید
زعفران	<i>Crocus sativa</i>	Iridaceae	گلیکوزیدهای سمی
درمنه	<i>Artemisia herba alba</i>	Astraceae	آرتمیزین
سلمه تره	<i>Cheopodium album</i>	Cheopodiaceae	اگزالات، گلیکوزیدهای سیانوژنیک و نیترات بالا
علف شور	<i>Salsola rigida</i>	Solanaceae	تجمع اگزالات
کرچک	<i>Ricinus communis</i>	Euphorbiaceae	توکسالبوئینی به نام کروئین
گاو زبان خارکدار	<i>Echium strigosa</i>	Boraginaceae	پیرولیزیدین
تاجریزی	<i>Solanum luteum</i>	Solanaceae	سولانین و سولانیدین

۴. سپاس‌گزاری

درمنه بر انگل‌های دستگاه گوارش موش سوری. خلاصه‌ی مقالات اولین همایش تخصصی گیاهان دارویی و دامپزشکی سنتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، صفحه‌ی ۹. باقر زاده، ک.، بحرینی نژاد، ب. و اصفاه، س. م. ۱۳۸۷. دانش بومی استفاده از گیاهان دارویی جهت درمان بیماری‌های دامی در غرب استان اصفهان. خلاصه‌ی مقالات اولین همایش تخصصی گیاهان دارویی و دامپزشکی سنتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، صفحه‌ی ۱۳.

باقر زاده، ک.، کیانی پور، ع. و شیخ، ن. ۱۳۸۷. دانش بومی استفاده از گیاهان دارویی جهت درمان بیماری‌های دامی (اتنوتتریناری) در مناطق کویری شمال استان اصفهان. خلاصه‌ی مقالات اولین همایش تخصصی گیاهان دارویی و دامپزشکی سنتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، صفحه‌ی ۱۲.

بهمنی، م.، قاسمی پیربلوطی، ع.، مهرزادی، س.، پیرانی، ا. و مؤمنی، م. ۱۳۸۷. اتنوتتریناری گیاهان دارویی مناطق جنوبی استان ایلام. خلاصه‌ی مقالات اولین همایش تخصصی گیاهان دارویی و دامپزشکی سنتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، صفحه‌ی ۱۷.

بهمنی، م.، زمانی، پ.، مشکی، ب. و عبدی زاده، ر. ۱۳۸۷. اولین گزارش آلودگی به لیمناتیس نیلوتیکا در گوسفند از ایران، خلاصه‌ی مقالات اولین کنگره‌ی منطقه‌ای و ششمین کنگره‌ی

از زحمات جناب آقای دکتر امیر رهبر برای تنظیم بخش انگلی مقاله، قدردانی می‌کنم. از آقای دکتر سعید مهرزادی و سرکار خانم مریم مومنی نیز برای توزیع پرسش نامه‌ها و اطلاعات و گردآوری نمونه‌های هرباریومی بسیار ممنون هستم و نهایتاً از آقای مهندس ایوب پیرانی کارشناس ارشد منابع طبیعی استان ایلام که زحمت شناسایی و تعیین جنس و گونه‌ی گیاهان مورد مطالعه را کشیدند، صمیمانه سپاس‌گزاریم.

۵. منابع

آموزگار، ز.، محقق‌زاده، ع. و شمس اردکانی، ح. ۱۳۸۷. فرهنگ گیاهان دارویی. ترجمه جیمز. آ. دوک، انتشارات مارلیک. صفحه‌ی ۱۰، ۷۰.

اسماعیلی، ف.، متقی، م.، تدین تاج‌آبادی، ح.، خدابنده، ه. و کوهپایه، ز. ۱۳۸۷. بررسی اثر ضد قارچی چند گیاه دارویی بومی در مقایسه با داروهای سنتتیک کتوکونازول و فنوکونازول بر علیه برخی قارچ‌های بیماری‌زا. خلاصه‌ی مقالات اولین همایش تخصصی گیاهان دارویی و دامپزشکی سنتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، صفحه‌ی ۶.

امیر محمدی، م.، حسینی، س.ر.، قاسمی پیر بلوطی، ع.، خواجویی نیا، ش. و بهمنی، م. ۱۳۸۷. بررسی تأثیر عصاره‌ی مریم گلی و

مظفریان، و. ۱۳۸۷. فلور گیاهی استان ایلام، انتشارات فرهنگ معاصر، چاپ اول، صفحه‌ی ۴.

نجف زاده، ح. و کرم پور سیستانی، ن. ۱۳۸۶. نقش و کاربرد گیاهان دارویی در دامپزشکی. خلاصه‌ی مقالات پنجمین همایش دامپزشکان بالینی ایران، دانشکده دامپزشکی، دانشگاه شهید چمران اهواز.

سراسری انگل شناسی و بیماری‌های انگلی، مؤسسه‌ی رازی، کرج، ایران، صفحه‌ی ۳۴۸.

بهمنی، م.، قاسمی پیربلوطی، ع.، نکوهی، ش. و بهمنی، ا. ۱۳۸۷. گزارش موردی مسمومیت با گیاه قیاق در بز. خلاصه‌ی مقالات اولین همایش تخصصی گیاهان دارویی و دامپزشکی سنتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، صفحه‌ی ۱۸.

بهمنی، م.، قاسمی پیر بلوطی، ع.، کاظمینی، ح.ر. و غفاری، ف. ۱۳۸۷. کاربرد گیاهان دارویی مناطق جنوبی استان ایلام در درمان بیماری‌های تک‌سُمیان. خلاصه‌ی مقالات اولین همایش تخصصی گیاهان دارویی و دامپزشکی سنتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، صفحه‌ی ۱۹.

بهمنی، محمود؛ کاظمینی، حمید رضا؛ قاسمی پیر بلوطی، عبدالله؛ مهرزادی سعید و نجات، شاهین (۱۳۸۷). کاربرد گیاهان دارویی مناطق جنوبی استان ایلام در درمان بیماری‌های گاو، خلاصه‌ی مقالات اولین همایش تخصصی گیاهان دارویی و دامپزشکی سنتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، صفحه‌ی ۲۰.

جهان آرا، ف. و حائری زاده، ب. ۱۳۸۰. اطلاعات و کاربرد داروهای گیاهی رسمی ایران. شرکت داروگستر رازی، صفحه‌ی ۲۰۸.

حیدری، م.، صفایی، ل.، فاتحی، خ. و میردامادی، م. ۱۳۸۷. گیاهان دارویی مؤثر در پیشگیری و درمان بیماری‌های دستگاه گوارش دام. خلاصه‌ی مقالات اولین همایش تخصصی گیاهان دارویی و دامپزشکی سنتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، صفحه‌ی ۳۲.

رجحان، م. ۱۳۸۰. داروهای گیاهی و حیوانی، انتشارات چهره، تهران، ص ۸۰ - ۱۲۰.

زارعی، سمیه؛ عسگرزاده، مسعود و صفایی، لیلی (۱۳۸۷). گیاهان دارویی مؤثر در افزایش شیر، خلاصه‌ی مقالات اولین همایش تخصصی گیاهان دارویی و دامپزشکی سنتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، صفحه‌ی ۳۸.

زرگری، ع. ۱۳۷۰ - ۱۳۶۸. گیاهان دارویی، جلد‌های ۱ تا ۵، مؤسسه‌ی چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، صفحه‌ی ۴۷۲.

صمصام شریعت، ه. و معطر، ف. ۱۳۶۴. گیاهان و داروهای طبیعی (مفردات پزشکی)، جلد ۲. چاپخانه‌ی گلشن، تهران، صفحه‌ی ۴۷۲.

قاسمی، ع. ۱۳۸۸. گیاهان دارویی و معطر بررسی و شناخت اثرات آنها، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد، سامان دانش، چاپ اول، ص ۱۸۷ - ۱۹۳.

